

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-1-2.12>**Полуніна Л. В.,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення діяльності
Національної гвардії України
Київського інституту Національної гвардії України
ORCID: 0000-0002-8898-2162

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

FEATURES OF CONDUCT OF INDIVIDUAL INVESTIGATORS (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL GAMING BUSINESS

У статті автор розкриває тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного зайняття гральним бізнесом, також окреслено коло проблем, які виникають під час проведення слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування незаконного зайняття гральним бізнесом.

Висока прибутковість грального бізнесу і великий неконтрольований готівковий грошовий оборот визначили цей вид діяльності, як значний фінансовий фундамент для формування великих кримінальних утворень – організованих злочинних груп та злочинних організацій. До кримінальної яких діяльність активно долучаються посадові особи державних органів різних рівнів. Подібна тенденція створює серйозну загрозу не лише фінансовій системі України, а і громадському порядку.

Заходи законодавчого регулювання, що вживаються, не в повній мірі відповідають криміногенній ситуації, що склалася, і вимагають суттєвого доопрацювання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку грального бізнесу. Сформована практика виявлення, розкриття та розслідування правоохоронними органами кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконною організацією або проведенням азартних ігор, лотерей, в основному не орієнтована на протидію злочинності, у зв'язку з цим не здатна істотно впливати на кримінальні процеси в цій сфері.

Недостатня наукова розробка вказаної проблеми визначає актуальність розробки методичних рекомендацій та алгоритму дій працівників правоохоронних органів при проведенні таких першочергових та найбільш інформативних і необхідних слідчих (розшукових) дій як: 1) слідчий огляд – огляд місця події, огляд документів, огляд предметів; 2) обшук; 3) допит – допит свідків, допит підозрюваних; 4) призначення судових експертів.

Крім того, у статті чітко сформульовані пропозиції, які стосуються вдосконалення процесу проведення таких слідчих (розшукових) дій, як: огляд місця події, обшук, допит свідків та підозрюваних, які, в обов'язковому порядку, потрібно проводити під час розслідування кримінальних правопорушень в сфері незаконного зайняття гральним бізнесом.

Ключові слова: *слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, обшук, допит, експертиза, гральний бізнес, кримінальне провадження.*

In the article, the author reveals the tactical features of conducting separate investigative (search) actions during the investigation of illegal employment in the gambling business, and also outlines the range of problems that arise during the investigation (search) actions of the initial stage of the investigation of illegal employment in the gambling business.

The high profitability of the gambling business and the large uncontrolled cash turnover determined this type of activity as a significant financial foundation for the formation of large criminal entities – organized criminal groups and criminal organizations. Officials of state bodies of various levels are actively involved in criminal activity. Such a trend creates a serious threat not only to the financial system of Ukraine, but also to public order.

The measures of legislative regulation that are used do not fully correspond to the criminogenic situation that has developed and require significant revision taking into account modern trends in the development of the gambling business. The established practice of detection, disclosure and investigation by law enforcement agencies of criminal offenses related to the illegal organization or conduct of gambling games, lotteries, is mainly not focused on countering crime, and therefore cannot significantly influence criminal processes in this area.

In addition, the article clearly formulates proposals related to the improvement of the process of conducting such investigative (investigative) actions as: inspection of the scene of the incident, search, interrogation of witnesses and suspects, which must be carried out during the investigation of criminal offenses in sphere of illegal gambling business.

Key words: *investigative (search) actions, inspection of the scene, search, interrogation, examination, gambling business, criminal proceedings.*

Розвиток грального бізнесу в останнє десятиліття в Україні стало реальною загрозою для сучасного суспільства. Азартні ігри викликають ілюзію швидкого збагачення без вкладення сил і засобів, можуть стати причиною хворобливої залежності від гри – ігроманії, створюють сприятливі можливості для легалізації грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, і ухилення від сплати податків. Проблема правового регулювання азартних ігор, виявлення, розкриття та розслідування незаконного зайняття гральним бізнесом залишається актуальною вже більш як чотириста років. Не втратила вона актуальності і в наші дні.

Різні аспекти виявлення та розслідування злочинів у сфері організації та проведення азартних ігор досліджували Є. В. Айдемський [1], Д. О. Гетманцев [2; 3], О. З. Гладун [4], С. В., Рябчук [5, 6], Г. М. Дюба [7], Є. М. Ковтун [8], Г. Ф. Лук'яниця, С. Г. Осика, Н. О. Петричко [9; 10], Р.О. Пиняга [11], А. В. Савченко [12], В. В. Топчій [13] та ін.

Комплексно проблема розслідування заняття гральним бізнесом в Україні на рівні дисертаційного дослідження досить недавно розглядалася З. М. Топорецькою [14].

Водночас існує необхідність у розробленні цілої низки положень та рекомендацій щодо проведення слідчих (розшукових) дій для працівників правоохоронних органів, які займаються виявленням, розкриттям та розслідуванням злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей» [15].

Огляд місця події, документів і предметів (ст. 237 КПК України). Як показує практика, під час розслідування незаконної організації або проведення азартних ігор, при огляді місця події, в периметр огляду включаються як безпосередньо гральний заклад, так і прилегла територія. Огляду підлягають як всі наявні в гральному закладі приміщення, так і всі предмети, устаткування, що знаходяться в даному приміщенні.

Огляд документів і предметів найчастіше є складовою частиною огляду місця події або обшуку. Однак такий огляд може проводитися і, як самостійна слідча дія в разі, якщо під час проведення вище зазначених слідчих (розшукових) дій вилучені предмети і документи не були оглянуті відразу або в разі, якщо виникає необхідність їх повторного огляду.

Особливості огляду документів при розслідуванні незаконної організації або проведення азартних ігор стосуються, перш за все, бухгалтерської документації. По-перше, вказані документи обов'язково містять інформацію, оцінка якої може бути ускладнена для особи, яка проводить огляд. З цієї причини для їх огляду рекомендовано залучати спеціаліста-бухгалтера, який може оцінити характер документа, його зміст та інші фактори. По-друге, організа-

тори, бухгалтер чи інші особи, які здійснюють фінансовий облік можуть умисно вести, наприклад, подвійну бухгалтерію, одну «справжню» для себе, другу, «чорну», на випадок виявлення фактів їх протиправної діяльності співробітниками правоохоронних органів. У цьому випадку важливе не тільки виявлення факту ведення подвійної бухгалтерії, а й перевірка математичної вірності розрахунків їх відповідність реальним справам, що також неможливе без залучення відповідного фахівця.

Аналіз практики розслідування незаконної організації або проведення азартних ігор показує, що значні труднощі може викликати слідчий огляд гральних приладів, які в подальшому долучаються до кримінального провадження в якості речового доказу.

До гральних приладів відносяться:

1. Ігрові автомати. Готуючись до такого огляду необхідно заздалегідь приготувати необхідне обладнання: ліхтарик, різні викрутки, гайкові ключі та ін. Інструменти необхідні для розкриття ігрового автомату, а також пакувальний матеріал для збереження вилучених з ігрових автоматів електронних плат.

При наявності декількох автоматів їх необхідно пронумерувати, переписати їх серійні номери та зафіксувати інші ідентифікуючі ознаки. При складанні план-схеми до протоколу огляду місця події обов'язково необхідно відобразити місце розташування ігрових автоматів, а також їх розташування відносно один одного. Обов'язково проводиться фотографування ігрових автоматів: їх розташування відносно інших предметів, які знаходяться в ігровому залі (як складової загальної обстановки в ігровому залі), безпосередньо в закритому вигляді, а також після розкриття з фіксуванням розташування в ньому електронної плати або жорсткого диска (на фото вони повинні бути видні щодо інших елементів / механізмів ігрового апарату). Електронні плати розташовуються або безпосередньо в корпусі, відразу за спеціальними дверцятами, або в висувному лотку, для відкриття якого необхідний спеціальний ключ. Окремо проводиться і фотографування електронної плати після її вилучення з апарату, з фіксацією унікальних номерів і позначень, які наявні на ній.

Фотографування автоматів проводиться в тому стані (ввімкненому або вимкненому) в якому вони перебували на момент огляду; при цьому повинна бути видна наклейка з присвоєним автомату номером при огляді. Також необхідно провести фотографування серійних номерів, наклейок, маркувальних позначень та ідентифікуючих ознак кожного автомата.

При наявності документації на автомати, вона також підлягає огляду і вилученню. Також проводиться огляд налаштувань автомата, його меню і короткий опис ігор, що входять до нього, з'ясовується факт наявності в ньому грошових

коштів. Фіксація даної інформації може проводитися як за допомогою фото та відео техніки, так і рукописно в протоколі огляду місця події.

2. Комп'ютерне обладнання. Таким обладнанням можуть бути як системні блоки, так і системи відео спостереження та ін. В більшості випадків гра проводиться не на ігровому автоматі, а на персональному комп'ютері, або через встановлене на ньому програмне забезпечення, або через мережу «Інтернет» до якої він підключений.

Варто зазначити, що під час розслідування незаконних організації або проведення азартних ігор в мережі Інтернет, слідчий огляд буде мати суттєві особливості. Можна назвати наступні типові ситуації слідчого огляду, спрямованого на виявлення та вилучення слідів незаконної організації або проведення азартних ігор з використанням мережі Інтернет:

1) Огляд «місця події». Необхідно врахувати, що таким «місцем події» є не місце, де гравець виходить в мережу Інтернет (наприклад, Інтернет клуб), а віртуальний простір. Безпосередньо ж сам комп'ютер, з якого здійснювався вихід в мережу Інтернет незалежно від його місцезнаходження буде не більше ніж об'єктом, в якому міститься інформація про злочинну діяльність.

2) Огляд безпосередньо комп'ютерного обладнання, вилученого в ході проведення слідчих (розшукових) дій. Таким комп'ютерним обладнанням може бути як безпосередньо сам комп'ютер організатора розглядуваного кримінального правопорушення, так і комп'ютери гравців.

Відповідно до КПК України під час проведення огляду комп'ютерного обладнання участь спеціаліста, як фахівця в області ІТ-технологій, в обов'язковому порядку не потрібна. Однак, незважаючи на те, що ряд інформації, наприклад, ті ж відкриті ідентифікатори слідчий може виявити і дослідити самостійно (їх бачать всі користувачі мережі і для цього не потрібні спеціальні знання), ми рекомендуємо залучати спеціаліста до проведення огляду, тому що характер такої інформації, складність відображення даних та інші характеристики у всіх випадках можуть вимагати коментарів фахівця, а в окремих випадках, і призначення експертизи.

Під час огляду вищевказаного обладнання необхідно враховувати наступне:

а) вказати марку (фірму виробника) приладу, його ідентифікаційний номер, габарити, розташування, стан роботи (ввімкнений або вимкнений), стан самого предмета огляду (потертості, подряпини та ін.);

б) у разі якщо комп'ютер включений, встановити яка програма виконується, з якою метою. Оглянути зображення на екрані дисплея і детально описати його, зробити фотографування і відеозапис;

в) важливо врахувати, що залучений до огляду фахівець може прийняти рішення про

призупинення виконуваної програми і встановити результат її роботи. В іншому випадку може бути втрачена цінна для кримінального провадження інформація;

г) за допомогою спеціаліста необхідно з'ясувати чи є паролі на комп'ютері, який оглядається, тому що при його поспішному відключенні в подальшому може знадобитися чимало часу для злому пароля з метою отримання доступу до даних, які на ньому зберігаються, і буде втрачено цінний час. Також необхідно оцінити наявність на комп'ютері програм, які автоматично знищують інформацію після виключення

д) необхідно встановити вид і кількість накопичувачів інформації в комп'ютері, їх індивідуальні номери. Слід описати кожен з них;

е) необхідно вжити заходів для пошуку, виявлення, фіксації і вилучення слідів папілярних ліній та інших слідів-нашарувань на поверхні системного блоку або іншого комп'ютерного обладнання (клавіатура, миша та ін.);

ж) необхідно зробити копіювання інформації, наявної на технічному пристрої, який оглядається.

3. Інше ігрове обладнання. До такого відносяться: ігрові столи, рулетки, фішки, карти, кістки, та ін. У разі, якщо в гральному залі є кілька ігрових столів кожному з них також повинен бути присвоєний номер, зафіксований як на фотознімку, так і на план-схемі. У протоколі огляду необхідно відобразити кількість фішок і їх номінал, їх місцезнаходження.

Обшук (ст. 234 КПК України) відноситься до числа найбільш складних, багато структурних слідчих (розшукових) дій. Найчастіше при протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, в період його проведення слідчі зустрічаються з чималими труднощами організаційного характеру.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконною організацією або проведенням азартних ігор обшук проводиться в 100% випадків, тому що тільки за допомогою обшуку можна отримати докази наявності в ігровому закладі гральних приладів, наявності грошових коштів отриманих в результаті проведення гри.

Проведення обшуку в незаконному гральному закладі доцільно здійснювати одноразово з координованим входом в обшукуване приміщення членів слідчої групи через всі наявні входи (виходи) з метою припинення та попередження приховування будь-кого з персоналу грального закладу, а також можливого знищення ними будь-яких речових доказів (наприклад, бухгалтерії, грошових коштів отриманих в результаті гри). При цьому, якщо є дані про організацію та проведення однією людиною або групою осіб незаконних азартних ігор відразу в декількох місцях (приміщеннях), то обшук повинен бути проведений одночасно за всіма цими адресами.

Досліджуючи тактичні особливості проведення обшуку необхідно зазначити, що при

одночасному проведенні обшуку в декількох приміщеннях повинні бути створені кілька слідчих груп, але з єдиним керівником, при цьому в кожній групі мають бути присутні не менше двох понять. Саме такий порядок проведення обшуку особливо актуальний для проведення обшуку в незаконних гральних закладах, які найчастіше складаються з декількох залів (кімнат).

Під час проведення обшуку повинні бути вилучені і долучені до кримінального провадження необхідні для викриття винних зняття злочину, в числі яких:

а) ігрові столи і апарати, ігрові фішки та ін.;

б) всі виявлені грошові кошти, що зберігаються в ігрових автоматах, касі, або інших місцях;

в) обладнання відеоспостереження, яке підтверджує факт і систематичність проведення азартних ігор в конкретному ігровому закладі, а також цифрові носії інформації з записом зображення з камер відеоспостереження;

г) контрольно-касова техніка, при її наявності, з метою зняття з неї даних фіскального звіту, для подальшого проведення судово-економічної експертизи, з метою встановлення доходу, отриманого від незаконної організації або проведення азартних ігор;

д) мобільні телефони, за допомогою яких здійснюється зв'язок між персоналом грального закладу і, можливо, організатором незаконної гральної діяльності;

е) бухгалтерські документи (як паперові, так і електронні), які підтверджують факт отримання доходу від гральної діяльності;

ж) всі інші виявлені документи, в числі яких: документи, які мають відношення до оренди даного приміщення або право власності на нього, договори купівлі-продажу ігрового устаткування, зошити, журнали, акти передачі та ін., в яких відображаються дані про добуву виручку (документи, в яких відображена незаконна фінансова діяльність), стан рахунку на кожному терміналі (ігровому автоматі, ігровому столі та ін.), показання лічильників з кожного ігрового автомату на момент початку зміни і її закінчення (різниця в цих даних є показником прибутку або збитку для кожного ігрового автомату).

Для виявлення і вилучення всіх вищезгаданих документів, необхідно проводити огляд сейфів, підсобних приміщень. Більше того, системні блоки комп'ютерів з жорсткими дисками, на яких міститься бухгалтерська чи інша цінна інформація, як правило, знаходяться поза гральним закладом. Приміщення, в яких вони розташовані найчастіше формально не мають ніякого відношення до грального закладу або до власника приміщення, в якому розташовано даний заклад, або навіть до організатора вказаного кримінального правопорушення.

Тому, на нашу думку, є необхідним також проведення додаткових обшуків за місцем проживання власника грального закладу, бухгал-

тера, менеджерів. Крім цього, проводяться вони повинні паралельно з обшуком в гральному закладі з метою уникнення знищення доказів. Одночасно проводяться обшуки і автотранспортних засобів, і особистий обшук персоналу зазначених закладів.

При складанні протоколу обшуку, особливу увагу слід приділити відображенню в ньому місць вилучення вищевказаних предметів і документів та особистих даних персоналу грального закладу з метою прив'язки вилучених предметів і документів до конкретної особи, а також складання плану-схеми обшукуваного приміщення з відміткою на ній вказаних місць. В протоколі недостатньо вказати загальну суму вилучених грошових коштів, необхідно відобразити ще і їх кількість, вилучена з кожного окремого ігрового автомату або каси (при наявності декількох кас) із зазначенням номіналу купюр і їх кількості. Рекомендується складати додаток до протоколу у вигляді таблиці, в якій відобразити порядкові і серійні номери ігрових автоматів і суми вилучених з них грошових коштів.

Однією з умов належного криміналістичного забезпечення вказаної слідчої (розшукової) дії є також залучення фахівця-криміналіста (фахівця в області ІТ-технологій) і експерта-криміналіста.

Допит (свідків, підозрюваних) – (ст. 224 КПК України). У кримінальних провадженнях даної категорії допит відіграє істотну роль, тому що співробітники грального закладу, що проходять у кримінальному провадженні як свідки або підозрювані майже у всіх випадках покривають власника грального закладу, даючи неправдиві свідчення, як про його особу, так і про характер роботи грального закладу.

Звичайний коло осіб, що залучаються до допиту у кримінальних провадженнях про організацію або проведення незаконних азартних ігор можна розділити на наступні групи:

1) Особи, які є організаторами азартних ігор і отримують дохід від роботи такого закладу, але в процесі проведення гри не беруть участь;

2) Персонал грального закладу. Вказаних осіб можна розділити на дві категорії:

– особи, які безпосередньо проводять азартні гри (або мають відношення до їх проведення);

– особи, які мають відношення до організації і проведення гри, але особисто в даному процесі не беруть участь (інспектори, менеджери, охоронці, бармени, офіціанти, бухгалтери, технічний персонал, що обслуговує ігрові автомати, і виконує інші функції).

Особливу увагу слід приділити особистим даних менеджерів (їх зв'язкам, контактним телефонам тощо), тому що вони можуть бути безпосередньо пов'язані з організатором даного злочину. Саме вони можуть мати дані про місця зберігання грошових коштів, бухгалтерії та ін. важливих документів.

3) Відвідувачі гральних закладів (ігромани).

Ці особи також, як правило, не заявляють самі про скоєний злочин, однак, як показує практика, нерідко часто охоче співпрацюють зі слідчими органами. Вони можуть повідомити інформацію: про давність роботи такого грального закладу, його режим, пропускну систему, про те хто з персоналу там працює і як давно, які функції виконує, в деяких випадках вони можуть мати інформацію і про власника незаконного грального закладу.

4) Особи, які повідомляють про скоєний злочин.

Як вже було зазначено вище, громадяни, що живуть або працюють поряд із такими гральними закладами, таксисти.

5) Особи, які були присутні в якості понятих чи з інших причин опинилися на місці огляду місця події, при проведенні обшуку, слідчого експерименту та інших слідчих (розшукових) дій.

6) Особи, що займаються технічним обслуговуванням гральних автоматів (пристроїв) (допитуються як свідки, якщо в їх діях не вбачається ознак організації і проведення азартних ігор). Найчастіше такі особи не обізнані про особливості функціонування того чи іншого грального клубу, однак вони можуть володіти відомостями про організатора або про співучасників злочину.

7) Оперативні співробітники правоохоронних органів, які задіяні до проведення оперативно-розшукових заходів.

Під час допиту свідків (особливо якщо в якості таких допитуваних виступає персонал грального закладу) необхідно мати на увазі, що нерідко трапляється їх попередня змова з підозрюваним. Такі особи найчастіше дають свідчення, що виправдовують його.

Перелік питань, які необхідно з'ясувати, буде варіюватися в залежності від конкретного допитуваного. На нашу думку, успіх допиту залежить від того, яким обсягом інформації володіє слідчий на момент виклику допитуваного.

Слід зазначити, що процес доказування у кримінальних провадженнях про незаконну організацію або проведенні азартних ігор є складним і досить тривалим процесом. Тому поставлена мета досягається цілим рядом допитів, пов'язаних з іншими слідчими (розшуковими) діями.

Важливе значення під час допиту підозрюваного має наявний у слідчого об'єм відомостей про особу злочинця. Володіючи необхідною інформацією про особливості його особистості, слідчий вже з перших кроків допиту отримує тактичну перевагу, повідомляючи підозрюваному, що слідству про нього відомо набагато більше, ніж він вважає. Даний фактор здатний утримати підозрюваного від дачі неправдивих свідчень. Однак, як показує практика розслідування незаконної організації або проведення азартних ігор, в 67% випадків слідчий при проведенні першого допиту підозрюваного не володіє повною інформацією про його особистість. Успіх такого допиту багато в чому зале-

жить також і від обсягу і змісту доказів, якими володіє слідчий.

Важливо також зазначити і проблему експертизи грального обладнання: це ряд експертних досліджень, проведених з метою встановлення чи є те, чи інше обладнання ігровим або лотерейним, а також для з'ясування інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Наприклад, на електронних платах, міститься інформація про статистику проведення ігор або здійснених операцій (про суму всіх перерахувань на рахунок терміналу за весь час його роботи, про щодобові суми перерахувань та ін.). Тому саме експертиза потрібна для визнання того чи іншого апарату (програми) ігровим.

Для вирішення вказаних питань призначаються експертиза комп'ютерної техніки, інженерно-технічна або комп'ютерно-технічна експертизи [16, с. 163]. На вирішення експерта можуть бути поставлені наступні питання:

1) Справні або несправні представлені на експертизу електронні плати?

2) Яке програмне забезпечення відтворено в пам'яті наданої електронної плати?

3) Представлене на дослідження обладнання (програмне забезпечення) є ігровим, лотерейним або розважальним?

4) Чи є на представленому об'єкті програмне забезпечення, що використовується як ігрове?

5) Яке функціональне призначення і принцип роботи зазначеного обладнання?

6) Яка статистика роботи пристрою, з якого було вилучено представлену на дослідження електронну плату?

7) Чи відповідають показання дати і часу, наявні на представленій електронній платі, поточним показникам дати і часу?

8) Яка дата останньої перестановки програмного забезпечення, дата ініціалізації або обнулення даних, що зберігаються в пам'яті представленого пристрою?

9) Чи можливо за допомогою представленого програмного забезпечення здійснення азартної гри?

10) Чи є на наданому об'єкті відомості про мережеві з'єднання (робота в мережі Інтернет та ін.) [17, с. 355–359].

Таким чином, під час розкриття і розслідування незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей необхідно чітко планувати і обирати відповідну тактику для проведення кожної необхідної слідчої (розшукової) дії. Найбільш інформативними і необхідними слідчими (розшуковими) діями, які проводяться в першу чергу під час розслідування незаконного зайняття гральним бізнесом, на нашу думку, є: огляд місця події, обшук, допити свідків та підозрюваних осіб, а також призначення і проведення різних видів судових експертиз.

Список використаних джерел:

1. Айдемський Є. В. Боротьба зі злочинами у сфері грального бізнесу: оперативно-розшуковий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 236 с.
2. Гетманцев Д. О. До питання про рекламу азартних ігор в Україні. *Адвокат*. 2008. № 7 (94). С. 28–30.
3. Гетьманцев Д. Місце інституту правового регулювання відносин у сфері грального бізнесу в системі права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11 (155). С. 157–161.
4. Гладун О. Протидія заняттю гральним бізнесом в Україні. *Вісн. нац. Акад. прокуратури*. 2014. № 3 (36). С. 78–85.
5. Рябчук С. В. Азартні ігри як соціально-психологічне явище: поняття, генеза, правове регулювання. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2015. Вип. 29. С. 216–223.
6. Рябчук С. В. До питання про гральний бізнес в Україні. Конституційна реформа як вимога сучасності: зб. тез доп. на наук. повідомл. учасників наук.-прак. Інтернет-конф. (м. Харків, 25 червня 2014 р.). Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 47–49.
7. Дюба Г. М. Шляхи оптимізації правового регулювання сфери грального бізнесу в Україні. *Юрид. Україна*. 2010. № 6. С. 82–86.
8. Ковтун Є. В. Правове регулювання грального бізнесу в Україні та іноземних державах. Київ: ЗАТ «ИГРОК», 2008. 341 с.
9. Петричко Н. О. Кримінальна відповідальність за незаконні азартні ігри: історичний аспект. *Наук. вісн. Акад. внутр. справ України*. 2004. № 6. С. 326–332.
10. Петричко Н. О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.
11. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 200 с.
12. Савченко А. В. Кримінально-правова кваліфікація незаконних азартних ігор. *Адвокат*. 2010. № 1 (112). С. 40–44.
13. Топчій В. В. Протидія злочинам, пов'язаним із незаконним зайняттям гральним бізнесом: проблеми теорії і практики. *Бюл. Міністерства юстиції України*. 2011. № 6. С. 57–67.
14. Топорецька З. М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 225 с.
15. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
16. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер. 2010. 400 с.
17. Щербаковський М. Г. Судові експертизи: призначення, проведення, використання: навч. посіб. Харків: Еспада, 2005. 544 с.